

Özgün Makale

Orta Çağ Tarihine Ait Bazı Siyâsetnâme ve Pendnâmelerde İyilik Üzerine Öğütler¹

Advices on Goodness in Some Medieval Siyasatnamas and Pandnamas

Gülseren AZAR NASIRABADI²

Öz

İyilik insanlığın temel değerlerinden birisidir. Bu kavram toplumun her alanında kendini gösterirken devletler açısından da ayrıca bir önem taşır. Orta Çağ tarihine ait siyâsetnâme ve pendnâmelerde bu kavram farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu eserlerde iyilik hem ferdi olarak hem de toplumsal açıdan büyük önem arz eder. İyilik ve iyi davranışlar övülürken, kötülük ve kötü davranışlardan da vazgeçilmesi tavsiye edilmiştir. Devlet idaresinde de iyilik oldukça üzerinde durulmuş bir kavramdır. Özellikle yönetimin halka olan iyi tasarrufları siyâsetnâme ve pendnamelerde ele alınan temel konular arasındadır. Bu çalışmada bazı eserlerde yer alan iyilik kavramı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyâsetnâme, Pendnâme, İyilik, Adalet, Hükümdar.

Abstract

Goodness is one of the core values of humanity. Besides demonstrating its significance in all aspects of society, this concept has a special importance for the states as well. This concept had also been evaluated on various dimensions in medieval siyasatnamas and pandnamas. In these accounts, goodness is highly esteemed both in individual and societal realms. As goodness and good conducts are praised, wickedness and bad conducts are discouraged. Goodness was also a significant topic of discussion on state administration. Especially governments' good conduct toward the public was one of the main topics of siyasatnamas and pandnamas. This paper discusses the concept of goodness via focusing on certain related accounts.

Keywords: Siyasatnama, Pandnama, Goodness, Justice, Monarch.

Giriş

İnsanoğlunun ortak değerlerinden olan iyilik, Türk kültürünün de temelini oluşturan kavramlardan bir tanesidir. Elbette İslâm dini ve kültürü de hem fert hem de toplumsal anlamda iyilik esasına dayanmaktadır. Bu kavram tarih boyunca yazılan eserlerde de kendini göstermektedir. Siyâsetnâmeler devlet adamlarına siyâset ile ilgili bilgi vermek ve devlet yönetimiyle ilgili

¹ Makale başvuru tarihi:25.03.2020. Makale kabul tarihi: 21.04.2020.

² Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gulserenceceli@gmail.com.

ORCID No: 0000-0003-2576-7593.

tavsiyelerde bulunarak dikkat edilmesi gereken konuları anlatmak amacı ile kaleme alınmış eserlerdir (Bosworth, 1993, s. 984; Adalıoğlu, 2009, s. 304; Levend, 1963, s. 168). Nasihatnâmeler olarak da ifade edilen pendnâmeler ise fert ve toplumu eğitmenin yanı sıra devletin dirlik ve düzenini sağlamak için te'lif edilmişlerdir (Pala, 2006, s. 409; Levend, 1964, s. 89). Orta Çağ tarihinde yazılan Siyâsetnâme ve Pendnâme türü eserler toplum düzeni, kişisel eğitim ve ahlâkın yanı sıra devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsetmektedir. Aynı zamanda ele alınan meseleleri çeşitli hükümdarların hayatlarından verdikleri örneklerle anlatmaya çalışmışlardır. Bu eserlerde³ geçen iyilik ile ilgili bahisler hem kişi ve toplum bazında hem de devlet yönetimi açısından ele alınmışlardır.

Edip Ahmed b. Mahmud Yüknêkî XII. yüzyılda yaşamış olan Türk bir edip ve âlimdir (Gülensoy, 1991, s. 50). Kendisi *Atabetü'l-Hakayk* adlı eserinde bu husus ile ilgili kıymetli öğütlere yer vermektedir (Yükneki, 1992, ss. 3-38; Gülensoy, 1991, s. 50-51). Bu konuda en fazla bilgi bulunan çalışmalardan bir diğeri de Karahanlılar Devleti döneminde yaşamış olan Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*'dir. Kendisi eserini 462 (1069-1070) yılında Kaşgar'da tamamlayarak Ebu Ali Hasan b. Süleyman Arslan Hakan'a ithaf etmiştir (Dankoff, 2002, s. 359; Arat, 1977, ss. 1038-1040). Türk tarihinin en önemli kitaplarından birisi olan ve aynı zamanda ilk Türk-İslâm eserleri arasında yer alan bu çalışma içeriği ile de eşsiz bir öneme sahiptir.⁴ Türk devlet felsefesinin İslâmî bir bakış açısına bürünmeye başladığı bir dönemde kaleme alınan bu kitabın iyilik üzerine tavsiyeleri mühimdir.

Asıl adı Ebû Ali Kıvâmüddîn et-Tûsî (ö. 485/1092) olan Nizâmülmülk, Büyük Selçuklu Devletinde Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde vezirlik görevini ifâ etmiştir (İbnü'l-Adim, 1989, s. 36; Kafesoğlu, 1964, s. 330; Özaydın, 2007, s. 194). Kendisinin *Siyerü'l-müluk*⁵ adlı eseri Orta Çağ Türk tarihinin en önemli siyâsetnâmelerinin başında gelmekte olup hem kişi hem de devlet yönetimi anlamında iyilik kavramını ele almıştır. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî (ö. 364/947) Abbasîler Dönemi'nde kadılık görevini üstlenmiştir (Mâverdî, 2004, ss. 20-21; Kallek, 2003, ss. 180-186). Ona ait olan *Nasihatü'l-Müluk* adlı eser ise İslâm dünyasının tanınmış siyâsetnâmeleri arasındadır (Erkal, 1988, s. 555).

Eczacılık ile uğraştığı için Attar lâkabını almış olan Ebû Hamid Ferîdüddin Nişâbüri (ö. 618/1221) Orta Çağ İslâm dünyasının meşhur âlim ve mutasavvıflarından birisi idi (Meyerhof, 1979, ss. 6-7; Şahinoğlu, 1991, ss. 95-98). Attar'ın eseri *Pendnâme* ahlâk ve âdab kurallarının İslâmî bir temele dayalı olarak ele alınması ile meydana gelmiştir (Türkoğlu, 2018, s. 672). Dolayısıyla iyilik kavramını tasavvufi bakış açısı ile ele almakta ve bu konuda öğütler vermektedir. Ahmed b. Sa'd b. Mehdî ez-Zencânî ise Hârezmşâhlar Dönemi'nde yaşamıştı. Ancak Moğol istilası ile Anadolu'ya gelerek Türkiye Selçuklularının hizmetine girdi. *Letüfü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's-Seniyye* adlı eseri kendisi tarafından 625 (1228) yılında Sultan Alâeddîn Keykûbad'a sunulmuş olan bir siyâsetnâmedir (Zencani, 2005, ss. 27-33). Bu eser de iyilik kavramı üzerine önemli bir yapıttır.

³ Orta Çağ tarihine ait pek çok siyâsetnâme ve pendnâme bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada konunun ele alınış şekli gereği ve bahsin sınırlandırılması amacıyla belirli dönemlere ait önemli siyâsetnâme ve pendnâmelere bazı örneklerin kullanılması tercih edilmiştir. Araştırma bu eserlerin verdiği bilgiler esas alınarak te'lif edilmiştir.

⁴ *Kutadgu Bilig* adlı eser dört esas üzerine kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki Kün-Doğdu yani hükümdar olup kanunu ve adaleti temsil eder. İkincisi Ay-Toldı olarak ifade edilen vezirdir ve saadeti yani kutu temsil eder. Üçüncü esas Ögdülmüş adlı vezirin oğludur ve akli temsil eder. Dördüncüsü olan Oğırmış ise zahid olup akibeti temsil etmektedir. Arat, "Kutadgu Bilig", *DİA*, VI, 1040.

⁵ Büyük Selçuklular döneminde devlet idaresine dair Farsça olarak yazılmış bir eserdir. Burada verilen öğütler İslâm, Türk ve İran tarihinin hükümdarlarından örnekler ile desteklenmiştir. Siyâsetnâme ile ilgili detaylı bilginin bulunabileceği eserler: Nizam al-Mulk, *The book of Government: or Rules for King: The Siyasat-nama or Siyar-al muluk of Nizam al-Mulk*, İngilizce trc. Hubert Drake, London 1960; A. K. S. Lambton, "The Dilemma of Government in Islamic Persia: the "Siyâsat-nâma" of Nizâm al-Mulk", *Iran*, XXII, 1984, pp. 55-66; S. Rızvan Ali Rızvi, "The Siyasatnâmah (The Book of Government) of Nizâm al-Mulk Tusi", *Islamic Studies*, XX, No: 2, Summer 1981, ss. 129-136.

İnsanların İyi Huyları İle İlgili Bazı Öğütler

İnsanlığın temel kavramlarından birisi olan iyilik konusu siyâsetnâme ve pendnâmelerde üzerinde oldukça durulan hususlardan birisidir. Bu eserlerde verilen öğütlerde kişisel anlamda insanın iyi olması ve iyilik yapması çeşitli örneklerle ifade edilmiştir.

İnsanların iyi huylara sahip olmasıyla ilgili verilen bilgilere bakıldığında ilk olarak Edip Ahmed Yüknekî'nin eserinde bu konu ile ilgili önemli ibarelerin te'lif edildiği görülmektedir. Kendisinin belirttiğine göre görünüşte her insan aynıdır ancak aralarında pek çok farklılıklar vardır. Yani dış görünüş olarak insanlar her ne kadar aynı olsa da huy olarak birbirlerinden ayırdırılar. Bir kişinin aslı iyi ise huyu da iyidir ve güzel huya sahip insanlar sevilirler. Kişilerin davranışlarının ve tavırlarının incelenmesi gerekir. İnsan ancak kerem sahibi ise insan olarak görülür. Kerem sahibi olmayan insan ise meyvesiz ağaca benzer. Müslüman insana karşı şefkatli olmak ve kişinin kendi için düşündüğünü onun için de düşünmesi gerekir. Kötülüğe karşı iyilik ile davranmak icap eder. Öyle ki kerem sahibi olmanın başı da budur. Yüknekî "*Sana cefa edene vefa ile mukabele et! Ne kadar yıkarırsa yıkansın kan kan ile temizlenmez.*" demektedir. Ona göre iyilik yapan kişiye karşı daha çok iyilik yapmak lâzımdır. Açları doyurmak, muhtaçları giydirmek gerekir.⁶ Kusurlu kişilere karşı yapılması gereken muamele ise onların hatalarını affetmek ve düşmanlığı ortadan kaldırmaktır. Öyle ki düşmanlık ateşini yumuşaklık suyu ile söndürmek elzemdir (Yüknekî, 1992, s. 94).

İnsanların diğer iyi huylarından bahsedilirken aynı zamanda bazı nasihatler de verilmiştir. Bunlardan birisi büyükler ve küçükler arasındaki ilişkiler ile ilgilidir. Nitekim büyüklerin hakkını gözetmek ve insanlarla alay etmemek gerekir. Çünkü alay etmek büyükleri hiddetlendirdiği gibi küçükleri de küstah yapar. Yine bir diğer nasihat belalara karşı sabretmenin gerekliliğidir. İnsanlar ferah günleri beklemelidir. Yine insan eğer yüksek mevkilere erişirse kendini kaybetmemeli ve yükseldikçe insanlara daha yumuşak huyla davranmalıdır. İnsan hem büyüğüne hem de küçüğüne karşı tatlı dilli olmalıdır. Kişinin sözünü düşünerek söylemesi ve acele etmemesi gerekir.

Yüknekî iyi işlerin yapılmasıyla ilgili de önemli nasihatler vermektedir. Müellife göre insan iyilik ile hareket etmeli, gönül alarak yaşayıp kötülükten uzak durmalıdır. İnsanlar ne kadar akıllı olsalar da hata yapabilirler. Bir insan ne kadar marifetli olsa da mutlaka bir kusuru vardır. Yapılacak işi iyice gözden geçirerek başını ve sonunu hesaplamak gerekir. Eğer bir iş yapılacaksa iyice düşünüp tartmalı ve gerekli olup olmadığına karar verdikten sonra bilinçli bir şekilde o eylem gerçekleştirilmelidir. Sonunda mutluluk olacak ise o iş yapılmalı, eğer pişmanlık olacaksa baştan o işten kaçınılmalıdır. Çünkü iyi işin de kötü işin de karşılığı gecikmeden kişiye rücu edecektir. Yüknekî bu konuda " Ey kötülük yapıp iyilik uman kimse! Diken eken üzüm biçemez" demektedir. Yine iyi insanlarla arkadaşlık etmenin önemi de eserinde vurgulanmaktadır. Kayda göre; insanın arkadaşı iyi olursa kendisi de iyi olur ve insanın arkadaşının iyi davranışları kendisine de iyilik ve hayır getirir. Kötü insan ile sohbet etmek de insanı kötü huylu yapar. Eserde iyilik ve kötülüğün sadece kişinin kendisine değil, onunla arkadaşlık yapan kişiye de faydasının ya da zararının olacağı da ifade edilmektedir (Yüknekî, 1992, ss. 95-96).

Yusuf Has Hacib ise iyi kişilerin hep iyilikler ile yürüyeceğini, işlerinin de iyilik olacağını ve her gün bir emellerine ulaşacaklarını kaydeder. Ancak kötüler ise her gün bir sıkıntı çekerler (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 39). Yine yapılan iyilikler cehenneme siper olur, insan iyilik yaparsa iyilik bulur eğer kötülük yaparsa da zararını görür. Öyle ki kötülük bir yılan gibi insanı sokmaktadır (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 116). Böylelikle Yusuf Has Hacib yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin insanı nasıl etkileyeceğini anlatmaktadır. Bu anlamda "*Gönül, dil, doğru tut, eylemin sağlam.*

⁶ Aç insanların doyurulması ve muhtaçların giydirilmesi Orhun Abideleri'nde de vurgulanmaktadır. (Ergin, 2009, s. 7, 19, 43).

Nerede dilerse, sür kutlu yaşam.” demek suretiyle iyiliğin sonuçlarını ifade etmektedir. Yine insan nerede olursa olsun seçercesine bakmadan iyi olmalıdır. İyi kişi kendini bilir ve nereye gitse iyilik ister. Eğer insan iyi ise hareketleri de güzeldir. Böylelikle nerede isterse sevinci bulur. Çünkü iyiler her yerde iyi olurlar ve güzellik bulurlar (Yusuf Has Hacib, 1996, ss. 286-287; Yakup Bulut, Muhammed Miraç Aslan, 2018, s. 20). İnsan ömür değil iyi bir ad dilemelidir. Nitekim kişi ölünce geriye adı kalır. Ömür iyi bir isim kazanmak için sermayedir ve ancak iyilikle sonsuza uzanılabilir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 361). Eğer kişi iyi niyetli ise dileği yerine gelir. Çünkü iyi niyetliler iyilik bulur, bulamasa bile yaptıkları karşısında sevap kazanır (Yusuf Has Hacib, 1996, ss. 458-459). İyiliğe iyilikle karşılık veren kişi ise seçkin ve kişilikli bir insandır. Öyle ki bir insanın yaptığı iyiliklere Allah da iyilikle karşılık verir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 463, 500). Daha önce Edip Ahmed Yükneki’de geçen aç insanları doyurmak meselesine Yusuf Has Hacib de değinmektedir. Nitekim ona göre bu dünyada iyi insan olan, açları doyuran ve çıplakları giydiren kişi her iki dünyada da yiyecek ve giyecek bulur. (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 319).

İyilik hakkındaki öğütlere bakıldığında Zencânî’de de bazı kayıtlara rastlamak mümkündür. Ona göre insanın kalbini iyiliğe yöneltmesi onun büyük bir insan olduğunu gösterir. Çünkü bu kişiler nefislerinin mertebesini bilerek onu yüceltirler ve kötülükten kaçınarak iyi işler yaparlar. Bir kişinin zevk ve eğlenceye düşkün insanlarla olan arkadaşlığını kesmesi, kötü kişilerin arasına girmemesi ve korkularını yenmesi onun çok gayretli olduğunu işaretidir (Zencânî, 2005, ss. 186-187). Böylelikle insanoğlu iyilik ile kendini geliştirip ve kötülükten de uzak duracaktır.

Attar-ı Nîşâbûrî iyilik ve kötülük meselesini dinî ve tasavvufî açıdan değerlendirir. Onun ifadesine göre; huyu ile halkı hoşnut etmeyen kişinin Allah’ın kapısında hiçbir kıymeti yoktur. Huysuzluğu âdet edinmiş kişi daima nefret kazanır. Kötü huy tende canın belâsıdır. Hatta huysuz kişiyi insandan dahi saymak olmaz (Attar, 1993, s. 22). Attar kötü huyları dört kısma ayırmaktadır. Bunlardan ilki hasettir ve haset bir çeşit kini ifade eder. İkinci kötü huy kendini beğenme, üçüncüsü hışım dördüncüsü ise kıskançlıktır ve insan bu huylardan kendisini arındırmalıdır (Attar, 1993, s. 27). İyilik veya kötülük yapan bunu kendi nefisine yapmış olur (Attar, 1993, s. 32). Burada yardıma muhtaç insanlara iyilik yapılmasıyla ilgili de öğütler verilmiştir. Nitekim zavalılara iyilik yapmak Allah sevgisinden kaynaklanmaktadır (Attar, 1993, s. 34). İnsanın hayattaki hoşnutsuzluğu kötü huylarından gelmektedir. Hattâ güzel huylu olmayan bir kişi ölü sayılır ve diri olamaz (Attar, 1993, s. 39). Dünyadaki bütün varlıkların en iyisi güzel huyludur ve halk güzel huyu çok sever (Attar, 1993, s. 40). Bunun yanı sıra en güzel huylu kişi de halka karşı insafı davranan ve karşılığını istemeyen kişidir (Attar, 1993, s. 41). Yani yapılan iyiliklerde karşılık beklenmemelidir.

Attar verdiği öğütlerde iyi insanlarla hemhâl olunması gerektiğini ifade eder. Kalleşlerden uzak durulmalıdır. Eğer insan zalimlerin tarafına meylederse o da onlardan olur. Kişi eğer keskin ateşte yanmak istemiyorsa zalimlerden uzaklaşmalıdır. Çünkü onlarla bir arada olmak ateş gibidir. Zalim kişi halkı incitir, aynı zamanda sert ve dik başlıdır. Burada ise iyi insanlarla bir arada olmanın ne kadar önemli olduğu vurgulanmak istenmiştir. Nitekim insan iyi insanların yanında iyi huylu, kötülerin yanında ise kötü huylu olur. İyilerle sohbet eden bir kişi aynı zamanda Allah’ın has kullarına da yakın demektir (Attar, 1993, s. 63). İyilik yapanlar insanların en şerefli iken, insanlara zararlı olan kişilerden daha kötü kimse yoktur (Attar, 1993, s. 66).

Devlet İdaresinde Doğruluk ve İyilikle Hükmetme

Devlet idaresinde esas olan kavramların başında doğruluk ve iyilik gelmektedir. Doğruluk, dürüstlük, iyilik ve adalet yöneticilerin en fazla ihtiyaç duyduklarıdır. Elbette Orta Çağ tarihinde yazılan siyâsetnâme ve pendnâme türü eserlerde bu konular ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Devlet

yönetimiyle ilgili tavsiyelerde defalarca bu konular ele alınmış ve çeşitli örneklerle bu hususlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Yusuf Has Hacib bu konu hakkında tavsiyede bulunan müelliflerin başında gelmektedir. Kendisinin belirttiğine göre; yönetim eli halka uzandığında hem söz hem de davranışlar iyilik üzerine olmalıdır. Eğer böyle olmazsa hem sağlık hem de yiğitlik elden gidecektir. Sağlık bir sermaye, iyilik ise kazançtır. Unutulmamalıdır ki, hayatın sonunda ölüm vardır. Pek çok yiğit insan dünyaya gelmiş ancak hepsi bir zaman sonra ölmüşlerdir. İyiler ve kötülerin hepsi bu dünyadan göçmüş ancak geriye isimleri kalmıştır. Çünkü insanlar ölürlere ve geriye adları kalır. Kişinin nasıl anıldığı önemlidir. Nitekim sonuçta ölümden sonra iyilerden müspet, kötülerden menfî bir şekilde bahsedilir. Bu konuda Yusuf Has Hacib “Kötüye sövülür, övülür iyi. Bak sen kendine sor, iyi hangisi?” demektedir. Bu noktada kişi öldükten sonra kendisinden hayırla mı veyahut şerle mi bahsedileceğinin kararını yine kendisi verecektir. İyiler alkışlanırken, kötüler ölse bile arkalarından hayır duası almazlar. Kötülük yapanların gücü azalır, ilerleyemezler ve ne yapacaklarını bilemez bir şekilde çıkmaza saparlar. Ancak iyiler herkesin önünde en başta giderler. Bu kişiler bilgilidirler ve dünyaya da onlar yön verirler. İyiler toplumun düzenini sağlamışlar, zenginliğini artırmışlar ve halkın varlığını da kendi güçlerine katmışlardır. Ölümü bildiklerinden ahiret için hazırlık yapmışlar ve cömertlikleri ile iyi bir isim bırakmışlardır (Yusuf Has Hacib, 1996, ss. 31-32; Beşirli, 2016, ss. 29-30).

Eğer bir hükümdar saltanatının uzun sürmesini istiyorsa iyi insanları ağırlamalı, onlarla bir arada olmalı ve kötülerini de ülkesinden uzaklaştırmalıdır. Kendisi de kötü örnek olmamalı ve iyi bir töre kurmalıdır. O, bu şekilde devletinden fayda görebilir. İnsanlık ancak iyilikle vuku bulur ve bu da halkı doyurup giydirmekle mümkündür. Böylelikle iyilik yapan hükümdar yaşlanmaz, yaşı sonsuz olur ve adına da hâle gelmez. Bu konuda eserde “Hep iyilik yap dur ey iyi kişi, iyiler yaşlanmaz sonsuzdur yaşı. İyilik yaşlanmaz, hem da yıpranmaz, yaşı uzun olur, adı bozulmaz” ifadesi kullanılmıştır (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 143). Yusuf Has Hacib iyilik yapanın iyilik bulacağını ifade ederken hükümdarın halka faydalı olmasını, zarar vermemesini ve iyi hareket ederek kötüyü önlemesini söylemiştir. Böylelikle Allah da iyilere doğru yolu gösterir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 183).

Devlet yönetiminde iyilere hürmet edilmelidir. Aynı zamanda bu kişilere iyilik ile muamele edilerek sevindirilmelidir. Bunun yanı sıra onlara fazla zorluk çıkarılmamalıdır. Çünkü bütün insanlar iyilik ararlar ve iyilik yapanlara da kul olurlar. İşte bu durumda hükümdar da iyilik yaparak doğru yolu açmalıdır. Nitekim iyi insan başka insanlara faydalı olur ve bu iyi insanla toplum da doyar (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 194). Hükümdar faydalı işler yapmalıdır. İnsan, ölüm kendisine geldiğinde buna hazırlıklı olmalıdır. Eğer iyilik yaptı ise yanına kâr kalır ve sonsuz karşılığını alır (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 414). Ayrıca hükümdar insanı ağırlayıp iyilik yaparsa millet de iyi olur ve düzelir. Yusuf Has Hacib bu konuda “Hakan kötü olsa dünyayı bozar, kısıtlayan yoksa yolundan çıkar. İyiyi ağırla iyilik eyle, millet iyi olur düzelir böyle.” demektedir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 424). Hangi ülkenin hükümdarı iyi ve doğru ise halkı zengin olur ve hatta âdeta onlara gün doğar (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 444). İyilik aynı zamanda doğruluktur. Aslında hayatın kendisi iyiliktir ve iyi davranan kişi yaşam bulur. Kötü insan ise yaşarken ölmüştür. Dünya gelip geçicidir ve kalıcı olan sadece iyiliklerdir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 473).

Nizâmülmülk de devletin iyi ve doğru yönetilmesine dair önemli öğütler vermektedir. Yazara göre; hükümdarın Allah’ın rızasını kazanabilmesi için halka ihsanlarda bulunması ve adaletli davranması gerekir. Halkın bu iyilikler karşısındaki yaptığı duayla devlet ayakta durur ve her gün güçlenir. Böylelikle hükümdar hem bu dünyada iyi ad sahibi olur hem de öteki dünyada kurtuluşa erer (Nizâmülmülk, 1999, s. 8). Yine devlet adamlarının da iyilik ile hükmetmeleri önemlidir. Ancak sultanın bu meseleyi tahkik etmesi elzemdir. Çünkü ülkenin iyiliği ve karışıklığa

düşmemesi devlet adamlarına bağlıdır. Vezir iyi olduğu zaman memleket, ordu ve halk da iyi olur. Böylelikle hükümdarın da içi rahat olur. Ancak vezir kötü olunca ülkede karışıklıklar ortaya çıkar ve bu durumun da telâfisi zordur (Nizâmülmük, 1999, ss. 16-17). Yine iyi davranışlarda bulunan vezir sayesinde sultanın adı da hayırla zikredilir, aynı zamanda onu dünyaca tanınmış bir hükümdar yapar. Büyük, cihana hükmetmiş ve iyi bir isim bırakarak kıyamete kadar anılacak olan hükümdarların hepsi bunları iyi vezirler sayesinde kazanmışlardır. Nizâmülmük eserinde bu konuda örnekler vererek Abbâsî Halifelerinin Bermekîlere⁷, Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'un Ahmed b. Hasan'a, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in de Ebu Amidülmük Küdürî gibi bir vezire sahip olduğunu ifade etmektedir (Nizâmülmük, 1999, s. 126; Menekşe, 2005, ss. 204-205).

Mâverdî'nin verdiği öğütler ise diğer müellifler ile benzerlik göstermektedir. Ona göre; faziletli bir hükümdar ve adil bir siyasetçi önce kendi ahlâkını değiştirmelidir. Çünkü kendi ahlâkını düzeltmeyen başkalarının ahlâkını hiç düzeltmez. Nitekim insanın aklı tabiatına, düşünceleri istek ve arzularına, görüşü de duygularına galip gelirse nefesine hâkim olabilir. Kişi ancak aklı duygularına hükmettiğinde doğru seçimler yapabilir. Daha sonra kendisine yapılan kötülüklerle iyilik ile karşılık verir. Onu yerenleri över ve kendisini faziletli işlere alıştıran nefisini iyi şeylerle terbiye eder. Böylelikle hükümdar kendi durumuna olan hasletleri ve mevkisine uygun düşen davranışları kazanır. Sultanın dünya ve ahiretteki mutluluğunu istemesi ancak zorluklara katlanması ile mümkündür (Mâverdî, 2004, s. 160). Hükümdar eğer bir iyilik yapar ve güzel bir iş gerçekleştirirse Allah'ın kendisini muvaffak kılmasından, kendisine yardım etmesinden dolayı ona hamd eder. Kötü bir iş yapar ve bundan dolayı pişman olursa da Allah'a tövbe etmelidir (Mâverdî, 2004, s. 267).

Sultan kendisine gerekli olan faziletleri elde etme anlamında nefsi ve bedenî isteklerden birçoğunu terk etmelidir. O şükrü küfre, dindarlığı rezillığe, ilmi cehalete, aklı ahmaklığa, cesurluğu korkaklığa, cömertliği cimriliğe, sabrı feryada, övgüyü kötülemeğe, yumuşaklığı katılığa, vakarı hafifliğe, doğruluğu yalana, tevazuyu kibre, adaleti zulme, doğruyu hataya, ihtiyatı aceleciliğe karşı tercih etmedikçe gerçek üstünlüğe ulaşamaz. Her kötülüğün menfi bir meyvesi her iyiliğin de güzel bir neticesi vardır. Emirlerden her kim rezillik işler, hükümdarlardan her kim kötülük yaparsa kendi mülkünde yapmacık ve iğreti durumuna düşer. Onlara yaraşan kötülükten kaçınmalarıdır. Hükümdarın devletinin hakkı şerefli ve güzel bir adla isimlendirilmesidir. O, devletinin kötü tavırlarla meşhur olmasına razı olmamalıdır (Mâverdî, 2004, s. 164).

Zencânî'ye göre ise vezir saltanat konusunda hükümdarın vekilidir. Öyle ki sultanın sözleri vezirin dilinde, yaptıkları ise onun elinde ortaya çıkar. Bu yüzden vezirin yaptığı iyiliklerin, kötülüklerin, zararlı ve faydalı işlerin hepsi aslında hükümdara aittir. Vezirlerin yaptığı iyi işler sayesinde sultan övülürken kötü işler neticesinde yine ona kin beslenir (Zencânî, 2005, s. 206). Vezirler halka karşı merhametli davranmalı ve onlar arasında ayrımcılık yapmamalıdır. Halka şefkatli ve merhametli davranarak vergilerini de uygun zamanda ve miktarda toplamalıdır (Zencânî, 2005, s. 209). Vezir halkı korur ve görevini tam anlamıyla yaparsa halkın işleri de düzelir. Böylelikle hem halk hem de sultan iyi olur (Zencânî, 2005, s. 214). Eğer hükümdar güzel ahlaklı ve temiz kalpli ise halkı da o kadar mutludur. Hükümdarın adaleti ve fazileti halkta ortaya çıkar. Halk düzenli olunca sultanın da içi rahat olur. Bununla birlikte hükümdarın iyi bir insan olması halkın bir düzen içerisinde olmasına da yardımcıdır. Böylelikle halk onun adaletinden ve faziletinden kendisine bir pay alarak istifade eder. Zencânî bu konuda Abbasî halifelerinden Mehdî'nin bir genç ile aralarında geçen konuşmayı örnek göstermektedir. Müellife anlatıldığına göre bir genç halifenin huzuruna gelerek ona *“Ey emir! Allah sana dünyayı vermiştir. Sen de*

7 Bermekîler Abbasîler Döneminde başta vezirlik olmak üzere çeşitli görevlerde yer alan bir ailedir. Hakkı Dursun Yıldız, *“Bermekîler”*, *DİA*, V, 517.

halkına bu rahat yaşamından pay ver.” dedi. Halife Mehdî “Benim halka ne vermem gerekir?” de- yince genç de ona cevap olarak “Adalet, zira halk senden emin olarak uyuduğunda sen de kab- rinde güvenli bir şekilde uyursun.” dedi (Zencânî, 2005, ss. 108-109). Zencânî’ye göre bir sultan eğer doğruluğuyla ünlenmiş ise doğru insan olarak nitelendirilir. Çünkü insanın hangi vasfı ön planda ise kişi o sıfatla anılır (Zencânî, 2005, s. 144).

Güzel ahlâk ise ancak doğurduğu güzel neticeler ile anlaşılabilir. Dış görünüş insanın şe- kilsel olarak bilinmesini sağlar ancak iç görünüş o kişinin huyları ve özelliklerinin öğrenilme- siyle olur. Ahlâk iki kısımdan oluşur: Birincisi insanın doğuştan getirdiği ikincisi ise sonradan kazandığı huylardır. Hükümdarların doğuştan getirdikleri fitrî ahlâka sahip olması daha iyidir. Çünkü bu ahlâkın halka yansımaları önemlidir. Hükümdarlar iyi bir asalet ve soy sahibi kişiler olarak halktan ayrılırlar. Bu yüzden onların ahlâkına dikkat etmeleri ve kendilerinde olan kötü huyları düzeltmeye önem vermeleri gerekir. Nitekim saltanat da ahlâk ile şekillenir. Ancak hü- kümdarın fıtrattan getirdiği ahlâkının tamamen iyi olması mümkün değildir. Bu yüzden var olan iyi ahlâkını geliştirmesi tam bir güzel ahlâka sahip olabilmesi için önemlidir. Ahlâkın pek çok faydası vardır, bunlardan en önemlileri akıl ve adalettir. Bu ikisinin kontrolünde olan faziletler ise şunlardır: Ülkeyi adaletle yönetmek, gazaptan uzak durmak, yumuşak huylu olmak, ezadan sakınmak, doğruya güvenmek, yeminden kaçınmak, ahde vefa etmek, hasetten kaçınmak, baş- kasına yardım etmek, merhamet etmek, iyi geçinmek ve iyilikte bulunmak konusunda çaba sarf etmektir (Zencânî, 2005, ss. 133-134).

Zulmü Engelleme ve Adaletli Davranma

Adalet, devlet yönetiminin temeli olup bu anlamda zalimlerin yapabilecekleri zulmü engellemek de bizzat devleti yönetenlere düşen önemli görevlerden birisidir. Siyâsetnâme ve pendnâmelerde adalet kavramı işlenmiş ve bu konuda öğütler verilmiştir.

Yusuf Has Hacib’e göre hükümdarın ülkesine göz kulak olması gerekir. Aynı zamanda uygun- suz davranan kişileri cezalandırarak, kötülere kovmalı ve bu şekilde ülkesini yönetmelidir. Bu konuda Yusuf Has Hacib “*Bu tedbir ile gör, ülke yönetti, kutluluğu arttı daim yükseldi.*” demektedir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 46). Bunların yanı sıra hükümdar yasaları yani töreyi doğru bir şekilde uygulamalıdır. Böylelikle kendisi de halkı da mutlu olur (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 48, 326, 348, 372). Hükümdar yasa yaparak ve uygulayarak onların huzurunu sağlar. Böylece tebaası da ona dua eder (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 440).

Adaletin tesis edilmesi konusunda taviz verilmemesi gerektiği de Yusuf Has Hacib tarafından önemli vurgulanan konulardan birisidir. Adalet meselesi doğrulukla çözümlenmelidir. Hükümdar davayı uzatmamalı hakkı olana hakkını teslim etmelidir. Eğer bir kişi zulme uğrayıp da adalet bulmak için güzellikle onun kapısına gelirse mutluluk ve sevinçle ayrılır. Bu konuda eserde “*Şe- kerse bir kişi uğrayıp zulme, adalet bulmaya kapıma gelse. Şeker gibi tath ayrılır benden, sevinç bulur burda, güler yeniden.*” denilmektedir. Yine Yusuf Has Hacib’in belirttiğine göre yasalar kar- şısında herkes aynıdır ve insanların birbirlerinden hiçbir farkları yoktur. Çünkü yönetimin esası doğruluktur ve doğru işler de sağlıklı bir şekilde sonuçlanır. (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 77; Ada- lıoğlu, 2016, s. 249). Eğer hükümdar kendisi zalim olursa hâkimiyetini devam ettiremez çünkü halk zulme fazla dayanamaz. Zulüm ateşe, adalet ise akarsuya benzetilmiştir. Bu konuda “*Zulüm yanan ateş, yaklaşıp yakar, adalet akar su, nimetler çıkarır!*” denmiştir. Bu yüzden hükümdar uzun süre yönetimde kalmak istiyorsa doğru yasalar çıkartmalı ve tebaasını kollamalıdır. Çünkü devlet kanunlar sayesinde gelişir, zulüm ise devletin işlerini bozar (Yusuf Has Hacib, 1996, ss. 173-174).

Siyâsetnâme’nin bildirdiğine göre hükümdar insafı ve adil bir kişi ise halkın işleri de çözümler (Nizâmülmük, 1999, s. 33). Kendisi haftada iki gün Divan-ı Mezâlim’de bulunmak ve burada otur-

mak suretiyle davalara bakmalıdır. Sultan haklıyı haksızdan ayırmak ve adalet dağıtmak için meseleleri bizzat halkın ağzından işitmelidir. Çünkü eğer hükümdarın zulme uğrayan ve adalet isteyen kişileri haftada iki gün de olsa huzuruna kabul ettiği ve bu kişilerin sözlerini dinlediği haberi ülkede yayılır ise zalim kişiler korkarlar ve zulüm yapmaya cesaret edemezler. Bu konuda Nizâmülmülk eski kitaplarda okuduğuna göre “*Acem (İran) hükümdarlarının çoğunun yüksekçe bir alan yaptırarak burada at üstünde durduklarını ve aşağıda toplanmış olan tüm şikayetçileri gördüklerini ve her birine adalet dağıttıklarını.*” ifade eder (Nizâmülmülk, 1999, s. 10).

Mâverdî, huzur ve saadetin temini için gerekli şartlardan birisinin hükümdarın halka zulmetmemesi olduğunu belirtmektedir. Sultan halkını gerek çevresindekilerin, gerekse görevlilerin zulmünden korumalıdır. Kendisi ve görevlileri Müslümanların canlarını, mallarını ve ırzlarını muhafaza ve onlara şefkatle muamele etmelidir. Hükümdara düşen görev ise zulmü ortadan kaldırmaktır çünkü ancak onun gücü buna yeter. Maiyeti altındaki insanlara zulmetmesi bir sultan için seviyenin düşmesi ve alçaklıktır. Halk eğer birbirine zulmederse sığınılacak ve yardım istenilecek kişi yine hükümdarın kendisidir. Ancak bizzat kendisi zulmederse onu engelleyecek kimse yoktur. Böylelikle zulüm, kalkması ve terkedilmesi mümkün olmayan yerleşik bir âdet hâline gelir (Mâverdî, 2004, s. 335). Şüphesiz ki bu durum devletin işleyişinde büyük sorunları beraberinde getirecektir.

Attar’a göre ise hükümdar tebaasına zulmederse hükümdarlığının ömrünü kısaltmış olur (Attar, 1993, s. 30). Bununla birlikte dünyaya hükmetme kudretinde olanlar halkı incitmeme yoluna da giderler. Hükümdarlara adalet ve kerem yaraşır ki böylelikle âleme bu nimetlerle sevinç ve ferahlık getirsinler. Öyle ki padişah bir kere zulümle hareket etmeye başladığı zaman ne ordunun ne de hazinenin bir faydası olmaz. Ancak adaletli ve güler yüzlü olursa ülkesi rahata erer (Attar, 1993, s. 10).

Zencânî de adalet ve zulümden kaçınma konusunda pek çok öğüt bulunmaktadır. Ona göre; mutlu olan kişi dünyayı tanıyan, onun aldatici ve geçici olduğunu bilen kişi olduğu için nihaî akıbeti için hazırlık yapar. İşte bu durumu en iyi anlaması gerekenler de hükümdarlardır. Bu hususu bilmeleri onların eziyet etmekten sakınmalarına, zulümden kaçınmalarına ve mağdur insanları korumalarına sebep olur. Böylece hükümdarlar yâd edilecek ve idarecilerin sevap kazanmaları teşvik edilecektir. Zencânî adalet ve zulümden kaçınma meselesini dinî olarak da ele almaktadır. Onun kaydına göre; sultanların bu dünyada başkalarına yardımcı olmaları ahirette de kendilerine şefaahat edilmesine vesile olacaktır. Hükümdar halkına adaletli olursa ahirette herkes ona şefaahat eder. Eğer bir kişiye pek çok kişi şefaahatçi olursa bu kişiler dünyada da tehlikelerden korunur. Ancak sultan halkına zulmederse halk da kendisinin düşmanı olur. Tüm gerçeklerin farkında olan kişi Allah’tan her iki dünyada merhameti isterse Allah da onun bu isteklerini, dualarını kabul eder (Zencânî, 2005, s. 97).

Hükümdar halkına karşı insafı davranarak zulümden kaçınmalıdır. Böylelikle halkı ümit ile korku, adaletle intikam arasında tutar. Kendisi merhametli davranırsa halkı ona itaat eder. Ayrıca hükümdar halkın isyan etmemesi için onlara bir korku da vermelidir. Tüm bunların yanı sıra halkına karşı adaletli olmayan ve zulmü adaletini geçen bir devlet ise ayakta duramaz. İnsan ve adalet meyvesi bol olan bir ağaçtır. Sultan adaletli davranarak adalet ağacının meyvelerini toplar ve iyi taraftarlarının sayısını artırır. Adaletten devlete zarar gelmez ve halka iyi davranmak devletin mertebesini düşürmez. Hem adalet hem de adaleti uygulamak devletin iki esasıdır. Bunlardan birisi olmadığı zaman devlette sıkıntılar ortaya çıkar. İsyanlar, zulüm ve bozgunculuk baş gösterir. Eğer hükümdar devletin temellerini adalet ve hakkı sahibine vermekle kuvvetlendirir ve küçük büyük herkese bunu uygularsa az ya da çok zulme mâni olursa ülkesinde düzen olur. İnsanlar onun adaletinden dolayı kendisine şükran duyarlar ve ona karşı gelmekten çekinirler.

İyi insanlar ona minnettar olurken kötü insanlar da kendisinden korkarlar. Böylelikle adalet, isyan hareketlerini engelleyerek hükümdarları tehlikeden korur. Zencânî eserinde adalet ilgili bazı örnekler vermektedir. Bunlardan birisi de Büyük İskender'e aittir. Buna göre Büyük İskender, Hint filozoflarına "Cesaret mi daha üstündür yoksa adalet mi!" diye sormuştur. Onlar da "*Adalet olduğunda cesarete gerek yoktur*" demişlerdir (Zencânî, 2005, ss. 104-105).

Zencânî'ye göre sultanların amacı mazlumların davasını inceleyerek zulme uğrayanların hakkını almak olmalıdır. Böylelikle emredildiği gibi adaletle hükmetmiş ve zulümden kaçınmış olur (Zencânî, 2005, s. 108). Ayrıca zulmün şöyle bir yönü de vardır; eğer hükümdar doğru yoldan saparak zulme yönelirse halk da korkmaya başlar ve yurtlarından iltica etmek durumunda kalırlar. Böylelikle mahsuller azalır ve zulmün olduğu yerde nimet de bereket de kalmaz (Zencânî, 2005, s. 129).

Hükümdarların Tebaalarına Karşı İyi Olmaları

İyilik hakkındaki öğütlerin bir kısmı da devletin halkına karşı iyi davranışları ile ilgilidir. Nitekim Yusuf Has Hacib'e göre hükümdar tebaasına anlayışlı davranmalı ve akli ve yüreği ile onlara hükmetmelidir. Bu bağlamda *Kutadgu Bilig'de* "*Dünyayı tutmaya anlayış gerek, halkı yönetmeye akıl ve yürek*" ifadesi geçmektedir. Hükümdar tebaasını bilgi ve iyilikle yönetmelidir. Çünkü iyilikler bilgi sayesinde gerçekleşmektedir. Halkı yönetirken sadece sözlerin iyi olması yeterli değildir aynı zamanda davranışların da iyi olması gerekir (Yusuf Has Hacib, 1996, ss. 29-30). Bütün halka aynı şekilde muamele edilmeli, ayırım yapılmamalıdır (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 78). Yine hükümdar tebaasına karşı düzgün davranmalı yumuşak huylu, alçakgönüllü ve tatlı dilli olmalıdır. Böylelikle başta kalır ve uzun zaman ülkesine hükmeder (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 55, 147). Sultan halkına yararlı olmalı, iyilik yapmalı ancak yaptığı iyilikleri onların başına kakmamalıdır. Üstelik bu iyilikleri hiçbir karşılık beklemeden ve menfaati olmadan yapmalıdır. Bu konuda Yusuf Has Hacib "*Hakan dedi iyi önemli vasfı, yararlı olmaktır, halka faydalı. İşlevi, hep halka iyilik yapmak, ama yaptığını başa kakmamak. Menfaat beklemez, yarar insana, fayda sağlar, bakmaz karşılığına.*" demektedir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 80). Hükümdar bela ve zorluklarda halka iyi davranmalıdır. Ayrıca eli ve dili ile halkını sevindirmelidir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 121). Cömertlik ise halka gösterilmesi gereken bir diğer özelliktir. Cimri olunmamalı ve cömert davranılmalıdır (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 124). Yine idarecilerin güvenliğe de önem vermesi gerekir. Bu sayede rahatlık ve ferahlıkla tebaa yönetilir (Yusuf Has Hacib, 1996, s. 172).

Nizâmülmülk'e göre hükümdarlar zayıfların ve yoksulların haklarını gözetmelidir. Aynı zamanda memurlar ve ikta sahipleri de halka karşı dürüst ve iyi davranmalıdır. Böylelikle ülke de mamur kalacaktır (Nizâmülmülk, 1999, s. 29). Ordu ve halkın hâlini sormak ve ülkesinde olup biteni bilmek de hükümdarın görevidir. Eğer bilmezse tembellik, zulüm olur ve bunun sonucunda da toplumda fesat ortaya çıkar. Sultan ülkesinde olup biten meseleleri biliyor da hâlli için çaresine bakmıyorsa o zaman kendisi de zalimdir çünkü zulme rıza göstermiştir. Eğer bilmiyorsa gafflete düşmüştür, tembeldir ve ihmalkârdır. Bu sebeple mutlaka halkın durumunu kendisine ileten habercilerin olması gerekir. Nizâmülmülk hükümdarın halkın durumunu bilmesi ve bu konuda çözüm üretmesi konusunda Gazneliler Devleti hükümdarı Sultan Mahmud'dan bir örnek vermektedir. Kayda göre bir kervan ile seyahat eden bir kadının malları sultanın hâkimiyetinde olmayan topraklardan gelen hırsızlar tarafından çalınmıştı. Kadın Sultan Mahmud'a giderek "*Hırsızlar benim eşyalarımı çaldılar ya o eşyaları geri al ya da benim paramı öde!*" demiştir. Sultan da "*Orası uzaktır ve benim topraklarımdan dışındadır. Mallarımı geri alamam!*" deyince kadın da ona "*Sen reayamı koruyamadığına göre neden kethüdağımı yaparsın. Nasıl bir çobansın ki; koyunları kurttan koruyamazsın. Şimdi ha benim zayıflığım ha senin kabiliyetsizliğin!*" demiştir. Bu durum karşısında gözlerinden yaşlar akan Sultan Mahmud kadına "*Ey hatun! Doğru söyledin*

eşyalarının bedelini vereyim ve o hırsızlar için de gücüm yettiğince tedbir alayım.” diyerek kadının zararının tazmini konusunda emir vermiştir (Nizâmülmük, 1999, ss. 45-47).

Mâverdî’ye göre ise; hükümdar, halkında olan her noksanlığı bilmelidir. Çünkü tebaası kendisine emanet olarak verilmiştir ve onları gözetmesi, muhafaza etmesi, onların eksikliklerini gidermesi, yaralarını sarması, eğriliklerini doğrultması, kusurlarını örtmesi, namuslarını koruması, zalimlere karşı mazlumlara yardım etmesi, dinlerinin ahkâmına onları sevk etmesi gereklidir (Mâverdî, 2004, ss. 166-167). Hükümdar adaletli, ihsan sahibi, faziletli ve insafli kişilerin birliğini sağlamalıdır. Böylelikle bu yolla memleketi imar etmeli, bu bakımdan haraç ve arazi gelirlerini tam olarak almalıdır (Mâverdî, 2004, s. 183).

Hükümdarların makamları Müslümanların işlerini yerine getiren ve dinde mevcut olan hükümleri savunan bir mercii olarak Allah’ın kurduğu bir mevkiidir. Sultan kendisine havale olunan bir şeyi ihmâl eder ve kendisi dışında tebaasından hiç kimseye itibar etmezse yok olur (Mâverdî, 2004, s. 230). Hükümdarın asıl süsü toplumun düzenidir. O, toplum din ve dünya bakımından ne kadar zengin ve yüce olursa memleketi ne kadar mamur ve ferah içinde olursa idarecinin gücü o oranda büyük, ihtiramı o nispette yüce olur. Ancak toplum ve ülkesi ne kadar sefillik içerisinde ise hükümdar o derece bayağıdır. Övünç vesileleri ise o ölçüde az olur. Sultana kendi tebaasının evlerini harabeye çevirerek kendi evini mamur kılmak yaraşmaz (Mâverdî, 2004, s. 323). Eğer hükümdar halka kendisine itaat edilmesini, nasihati, destek olmayı, haraç ve maişeti yerine getirmeyi, gayr-i Müslimlere cizyeyi, Müslümanlara zekatı emrediyorsa halkında onun üzerinde hakları vardır. Bunlar dinî vecibelerin yerine getirilmesinde öncülük yapmak, vatani korumak, fakirliği gidermek, halkı için düşmanları ile muharebe etmek, şehirleri mamur kılmak, yolları güvenli kılmak, toplumun haklarını korumak, zalimden mazlumun ve kuvvetli-den güçsüzün hakkını almak, canlarını-ırzlarını ve mallarını muhafaza etmek, Allah’ın koyduğu hadleri iltimas geçmeden, zulmetmeden tatbik etmek, sünnete uygun olarak ve şeriatin gerektirdiği şekilde beytü’l-mâl’dan haklarını vermektir. Herhangi bir hükümdar tebaasının hakkını bolca vermez, kendi hakkını onlardan isterse ilk başta ve en zorba zalim kendisi olur. Oysa Allah, hükümdarı insanlar arasında hakem kılmıştır ki, bir kısmını diğerlerine zulmetmekten alkoysun. Hükümdar kendisi zulmederse hâli nice olur (Mâverdî, 2004, s. 325).

Zencânî hükümdarın çok uzakta olan bir vatandaşının durumunu bilmesinin oldukça önemli olduğunu ifade eder. Çünkü uzakta olmak zalim kişilerin halka eziyet etmesine fırsat verir. Uzaklık sebebiyle halkın durumu ile gereğince ilgilenilmediğinde zalimlerin kötülük yapmalarına fırsat verilmiş olur. Ancak hükümdar toplumunu durumunu ile ilgilendiği zaman onların hâlini bilir ve halkını kararlı bir şekilde idare edebilir (Zencânî, 2005, s. 224). Bu hususta Mâverdî de bazı öğütler vermektedir. Ona göre hükümdarın halkın her tabakasından insanların durumlarını gözetleyecek casusların olması gerekir. Aynı şekilde kendisine muhalif olan vezir ve diğer kişilerle ilgili de bilgi sahibi olması icab eder. İstihbarat işi önemlidir çünkü sağlam tedbirler almak, iyi değerlendirmeler yapmak, isabetli bir siyaset yürütmek buna bağlıdır (Mâverdî, 2004, s. 230).

Dinini dünyasına tercih eden, zulümle değil adaletle ülkesini yöneten, halkın durumunu bilerek onlardan habersiz yaşamayan hükümdar mutludur. Böylelikle devletin temellerini kuvvetlendirmiş olur. Bu durumda tebaasının da onu sevmesi ve onun emirlerine itaat ederek yasaklarına uyması zaruridir. Çünkü hükümdar olmazsa kötüler iyilere musallat olur. İnsanlar isyana ve kötülüğe yönelerek birbirine zulmetmeye başlar. Kişilerin istekleri farklı olduğu için insanlar kargaşaya düşerler. Ancak hükümdar sayesinde zulüm ve sıkıntılar ortadan kalkarak işler yolunda gider. Velhasıl eğer sultan kötü olursa halk da kötü olur (Zencânî, 2005, ss. 102-103). Hükümdar olan kişi Allah’ın kendisine bahsettiği sultanlığa ve bu nimete şükretmek için halka karşı adaletle, şefkatle, ihsanla, merhametle ve halkın ihtiyaçlarını gidererek karşılık verebilmesini Allah’tan dilemelidir. Zencânî’nin belirttiğine göre Sâsânî hükümdarlarından Anuşirvan devlet

erkânına ülkenin en yüksek yerlerine çıkmalarını ve buradan insanların evlerine bakmalarını. Bacası tütmeyen evlere giderek durumlarını sormalarını istemiştir. Böylelikle halkın bir sıkıntısı varsa kendisine bildirirler, o da mevcut sorunları çözerdi (Zencânî, 2005, s. 128). Tüm bunların yanı sıra hükümdarların verdiği sözleri yerine getirmesi çok önemlidir. Eğer devlet başkanı sözüne sadık olursa halk da canıyla ve malıyla onun yanında yer alır. Öyle ki sultanın devletin temellerini güçlendirmesi için en önemli şey sözünde durmasıdır. Verdiği sözlere muhalefet eden ve vaatlerini yerine getirmeyen hükümdara itimat ve itaat az olur (Zencânî, 2005, s. 146).

Tebaaya karşı iyi davranışlardan bir diğeri de halka karşı ihsanlarda bulunmaktır. Bu yolla halkın gönlünü kazanan hükümdar memleketine hakim olur ve halk da onun yanında olur (Zencânî, 2005, s. 148). Hükümdarlar ülkelerini adaletle idare etmenin yanı sıra iyilik yapmak için de uğraşmalıdırlar. Bu konudaki en önemli hususlardan birisi de cömertliktir. Bu durumun hükümdarlarda daha fazla olması gerekir. Onlar temiz bir soya ve şerefli bir makama sahip oldukları için Allah da bu özelliği onlara bahşetmişti. Hükümdarlar muhtaç olan kişilerin sığınağı ve mahrum olanların da koruyucusudur (Zencânî, 2005, s. 188). Onların halkın durumu ve sorunlarıyla ilgilenmesi gerekir. İyi insanlara izzet ve ikramla yaklaşım kötülerini de ıslah etmelidirler (Zencânî, 2005, s. 222).

Sonuc

İyilik ve iyi davranışlar hakkında siyâsetnâme ve pendnâme türü eserlerde oldukça önemli bilgiler bulunup bu hususlar, çalışmada hem kişi hem de devlet bazında ele alınmıştır. Yapılan tavsiyeler arasında insanların iyi huylu olması, birbirlerine iyi davranmaları, iyiliğe karşı daha fazla iyilikle kötülüğe de yine iyilikle hareket edilmesi yer almaktadır. Yapılan iyiliğin de kötülüğün de aslında insanın kendisine döneceği, iyilik yapanın iyilik kötülük yapanın da kötülük bulacağı ifade edilmektedir. İyi insanların mükâfatını görecekları, kötülerin ise yaptıklarının cezasını çekecekleri belirtilir. Ömrün insan için bir sermaye olduğu ve iyi bir ad bırakmak için mücadele etmelerinin gerekliliği üzerinde durulur. İyi insanların kötü insanlarla bir arada olmasının doğru olmadığı ve onlardan etkilenebilecekleri de eserlerde kaydedilmektedir. Yönetim açısından da devlet idaresinde iyilik kavramı oldukça önemlidir. Hükümdar her zaman doğruluk ve dürüstlük ile hareket etmeli ve halkına karşı iyi davranmalıdır. Adaleti tesis etmeli, zulmü ise engellemelidir. Tebaalarına karşı ise her zaman yumuşak davranmalı onların iyiliği için çalışmalıdır. Siyâsetnâme ve pendnâme türü eserlerde dikkat çekilen bir diğer konu da halkın hükümdar gibi olacağıdır. Eğer hükümdar iyilik ile hükmederse halkı da iyi olur. Çünkü halk da yöneticileri kendisine örnek almaktadır. Ayrıca mevcut eserlerde hükümdarın adaletle hükmetmesinin ve tebaasına iyi davranmasının mükâfatını ahirette de göreceğine de sıklıkla temas edilmektedir. Bu bağlamda Türk kültüründe mevcut olan güzellikleri daha da ileri taşıma hususunda dinin de müspet yönde tesirleri söz konusu kayıtlarda geçmektedir.

Kaynaklar

Adalıoğlu, H. H. (2016). Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, ss. 237-253.

Adalıoğlu, H. H. (2009). “Siyâsetnâme”. *DİA*, XXXVII. (ss. 304-306). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Arat, R. R. (1977). “Kutadgu Bilig”, *İA*, VI. (ss. 1038-1047). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Bosworth, C. E. (1993). “Nasihat al-muluk”, *EP*, VII. (ss. 984-988). Leiden-Brill.

Bulut, Y.-Aslan, M. M. (2018). Kutadgu Bilig’de İyi Yönetimin Esasları. *Ombudsman Akademik Kamu Hizmetlerinde İyi Yönetim İlkeleri Özel Sayı: 1*, Aralık, ss. 15-25.

- Dankoff, R. (2002). "Yusuf Khass Hadjib", *EL*, XI. (ss. 359-360). Leiden-Brill.
- Ergin, M. (2009). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkal, M. (1988). "el-Ahkâmü's-Sultâniyye". *DİA*, I, (ss. 555-556). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nişâbüri, F. A. (1993). *Pendname*, (Çev. M. Nuri Gençosman). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gülensoy, T. (1991). "Atabetü'l-Hakâyık", *DİA*, IV, (ss. 50-51). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbnü'l-Adîm. (1989) *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kallek, C. (2003). "Mâverdi", *DİA*, XXVIII, (ss. 180-186). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1964). "Nizâm-ül-mülk", *İA*, IX, (ss. 328-333). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Lambton, A.K.S. (1984). "The Dilemma of Government in Islamic Persia: the "Siyâsat-nâma" of Nizâm al-Mulk", *Iran*, XXII, s. 55-66.
- Levend, A. S. (1963). Siyaset-nameler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, X, ss. 167-194.
- Levend, A. S. (1964). "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, XI, s. 89-115.
- Mâverdi. (2004). *Siyaset Sanatı Nasihatü'l-Mülûk*, (Çev. Mustafa Sarıbyık). İstanbul: Özgü Yayınları.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/3, ss. 193-211.
- Meyerhof, M. (1979). "Attâr", *İA*, II, (ss. 6-12). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Nizam al-Mulk. (1960). The book of Government: or Rules for King: The Siyaset-nama or Siyar-al muluk of Nizam al-Mulk, (İngilizce Çev. Hubert Drake), London.
- Nizâmülmülk. (1999). *Siyâset-nâme*, (haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, A. (2007). "Nizâmülmülk", *DİA*, XXX, (ss. 194-196). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İ. (2006). "Nasihatname", *DİA*, XXXII, (s. 409). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rızvi, S. Rızvan A. (1981). The Siyâsât-nâmah (The Book of Government) of Nizâm al-Mulk Tusî. *Islamic Studies*, XX/2, Summer, ss. 129-136.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). "Attâr, Ferîdüddin", *DİA*, IV, (ss. 95-98). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkoğlu, S. (2018). Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attar'ın Manzum Tercümelere ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rızâ'sı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII, Nisan, ss. 671-692.
- Yıldız, H. D. (1992). "Bermekiler", *DİA*, V, (ss. 517-520). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yusuf Has Hacib. (1996). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, (Uyarlayan: Fikri Silahdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yükneki, E. A. (1992). *Atabetü'l-Hakâyık*, (Nşr. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zencânî. (2005). *Sultan'a Öğütler*, (Haz. Hasan Hüseyin Adaloğlu). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

